

מן הספרות המקצועית

על מפגש בין משנה אידאולוגית לבין כתיבה אקדמית
אורי בן־אליעזר, מלחמותיה החדשות של ישראל: הסבר סוציולוגי־היסטורי.
תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, 2012. 528 עמ'.

קובי מיכאל

ספרו של אורי בן־אליעזר הוא ניסיון מרשים ואף נועז לתאר ולנתח התפתחויות חברתיות ופוליטיות חשובות, שהתרחשו בחברה הישראלית בשני העשורים האחרונים. הספר מבוסס על מסגרת מושגית־תאורטית סוציולוגית־אנתרופולוגית, המפנה זרקור לממדים תרבותיים ולסביבה הפנימית (המבנה והסדר החברתיים־מוסדיים) בישראל וליחסי הגומלין בינה לבין הסביבה החיצונית. חולשתו העיקרית של הספר היא בניסיון להשתמש במסגרת התאורטית ובתובנות שפותחו בנוגע לסביבה הפנימית בישראל כמפתח להבנת הסכסוך הישראלי־פלסטיני או הישראלי־ערבי בהקשרו הרחב יותר, ובעיקר כסוג של הסבר והצדקה להטלת האחריות להסלמת העימות על צד אחד – ישראל. בנקודה זו הניתוח האמפירי הופך למוטה, חד־צדדי ונעדר גישה משולבת ומאוזנת, ומיטשטשת ההלימה בינו לבין המסגרת התאורטית והאנליטית המוצעת.

הספר נשען על מתודולוגיית מחקר איכותנית המתבססת על ניתוח טקסטים, בהנחה שהטקסטים משקפים את התפיסות ואת הפרשנויות של המשתתפים. במובן זה המחבר מאמץ את הגישה הקונסטרוקטיביסטית, המדגישה את חשיבות הפרשנות של המציאות כפונקציה של מבנה חברתי, מוסדי ותרבותי.

פרק ההקדמה של הספר מנוסח בתמציתיות ומעורר תחושה של רוחב יריעה, שעניינה עיסוק סוציולוגי חקרני ומעמיק בתופעת המלחמה. המחבר מביא מאמירותיהם של הוגים בולטים בתחום, מקלאוזוביץ ועד קיגן, ומציג לקורא רשימה של שאלות כבדות משקל בנוגע לאינתיפאדת אל־אקצה, שהתחוללה בשנת 2000, ולמכלול השיקולים שהנחו את

* ד"ר קובי מיכאל, חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי, אוניברסיטת תל אביב.
דואר אלקטרוני: kobimichael24@gmail.com

מעצבי המדיניות בקביעת מאפייני האסטרטגיה ומהות יחסי הגומלין בין הדרג המדיני לבין דרג הצבאי.

תחושת הקורא באשר למחקר אובייקטיבי ונטול פניות מתהווה בפרק הראשון, שהמחבר דן בו בהרחבה בתופעת המלחמות בעידן הגלובלי ועומד על השינויים בעולם המלחמה ובאופייה. בפרק זה הוא מקפיד על רמה גבוהה של תיאור וניתוח וסוקר בהרחבה ובניסוחים רהוטים וברורים את הספרות המקצועית הרלוונטית. לפני הקורא נפרסת יריעה רחבה ופרטנית, הכוללת שורה ארוכה של דוגמאות ואזכורים של השינויים בחשיבה על מלחמות, על תופעות טרור והתקוממות עממית, על שונות אתנית ותרבותית, על טכנולוגיה וגלובליזציה ועל מלחמות דת. בפרק זה המחבר מאיר את עיני הקורא בדבר שיטות השליטה השונות וחולשת התפיסה המסורתית בעניין חוזק המדינה כמשתנה מסביר. סקירה זו מובילה לדיון במושג "אנרכיה מאורגנת" ולקביעה כי גם במקרים שבהם האלימות נראית ספונטנית וחסרת רסן, לרוב היא מתוכננת על-ידי מדינה ולא בהכרח מדינה חזקה. המחבר עובר מכאן להצגתו של מודל חלופי להסבר התופעה וקובע שאינתיפאדת אל-אקצה הושפעה מתהליכי גלובליזציה, אך לא הייתה קשורה לשאלת חוזקה או חולשתה של מדינת ישראל וגם לא לשיקול דעת רציונלי של מנהיגי ישראל או לשאיפתם להשיג שלום באמצעות המלחמה.

בן-אליעזר נשען על הגישה הקונסטרוקטיביסטית ועל ההנחה ששתי סביבות מוסדיות משפיעות על פעולותיהן של מדינות: האחת גלובלית חוץ-מדינית, והאחרת חברתית פנים-מדינית. המחבר ער ליחסי הגומלין בין שתי הסביבות ומתאר בהרחבה את מאפייני הזיקות, אך בוחר להתמקד בסביבה הפנימית, שבמקרה זה חשובה יותר לדעתו. באמצעות המודל התאורטי החלופי שהוא מציג, הוא מנסה לבסס את הטעונו בדבר הסדר מוסדי, המגובה ברכיבים תרבותיים, שעודד מלחמות ובאמצעותו התממשה הנטייה לפתור בעיות מדיניות בדרך צבאית ולדחות **של** כל אפשרות אחרת – דיפלומטיה, הסכם או פשרה.

בשלב הזה המחבר עובר לדון בשני מושגי יסוד במודל התאורטי המוצע – צבאנות (militarism), שהיא הנטייה לפתור בעיות וסכסוכים בדרך צבאית, ואזרחנות (civilianism), שהיא הנטייה ההפוכה, המבכרת דיפלומטיה, פשרה והסכם. מנקודה זו הולכים ופוחתים בספר סימני השאלה ועולה וצצה תפיסת עולמו של המחבר, שבשלב זה עדיין משולבת בטיעונים אקדמיים. כאן עולה הטענה כי אינתיפאדת אל-אקצה, שהחלה ב"הפגנות" מצד הפלסטינים (לא הפרות סדר, לרבות ירי כבד של מנגנוני הביטחון הפלסטיניים, ולא אוכור של אירועי יום הנכבה ב-15 במאי 2000 באזור יהודה ושומרון), הפכה למלחמה חדשה. לדבריו, אחת הסיבות לכך הייתה "התבססותו של הסדר מדיני בישראל שהעניק לגיטימציה לפתרון צבאי וכוחני של בעיות מדיניות" (עמ' 39).

המחבר מדבר על תהליך דינמי שבמהלכו מתחדדים ההבדלים בין "צבאני-דתי", שנשאיו היו בעיקר המתנחלים ותומכיהם בצבא, לבין "אזרחני". בשם הגישה הקונסטרוקטיביסטית הוא מגמד את משקלם של השיקולים התועלתניים ואת שיקול

הדעת של ההנהגה, מכיוון שהם תחומים ומעוצבים על-ידי "המבנה המוסדי והמסגרת הנורמטיבית המעניקים לגיטימציה ופרשנות להחלטות המתקבלות" (עמ' 39). ברוח זו, מטרתו המוצהרת של הספר מוגדרת בעמ' 40: "וכך ספר זה יראה כיצד מתוך ההסדר המוסדי שהתהווה בישראל, על הנחות היסוד התרבותיות שליוו אותו ועל האינטרסים שהזיזו אותו, התאפשרה גם אינתיפאדת אל-אקצה."

הצגת הסכסוך והעימות מן הזווית הישראלית המסוימת הזאת והתעלמות כמעט מוחלטת ממהות הנרטיב, מן המהלכים הפלסטינים ומתרומתם לאירועים הופכות את המחקר למוטה ונטול עומק והבנה היסטוריים בכל הנוגע להקשר הרחב ולעובדות.

התיאורים הארכניים בספר אינם תורמים בהכרח לכיסוס הטיעונים והמערכת המושגית שבנה המחבר. קשה שלא להבחין בכמה סתירות בולטות בטיעונו ובהיעדרן של עובדות בעלות משמעות מסיפור המקרה. צורמת במיוחד היא התייחסות מוטה, בוטה ואף מתגוללת על צה"ל, על קציניו, על המנהיגות הישראלית ועל חלקים גדולים מן החברה הישראלית. למשל, המחבר אינו מסביר כיצד הטיעון שהוא מנסה לבנות, שעניינו החדרת הצבאנות לשדה הפוליטי באמצעות קצינים בכירים שהוצנחו לפוליטיקה, עולה בקנה אחד עם תרומתם של קצינים מוצנחים אחרים מאותו צבא לתהליכים הפוכים לגמרי. נוסף על הסתירה הפנימית הזאת, הוא מייחס לרשות הפלסטינית הן את חוסר היכולת להמשיך באלימות והן את היכולת להמשיך ולקיימה (עמ' 216) ואינו מבהיר כיצד שתי הקביעות הללו דרות בכפיפה אחת.

הספר גדוש בהתייחסויות לגלגניות, ציניות ואף מזלזלות להערכות שהשמיעו אנשים שונים, מן הצבא או מן השדה הפוליטי, אך המחבר פוטר את עצמו מלבחון אותן במבחן הזמן וההיסטוריה. דוגמה לכך היא העובדה הבסיסית בדבר צדקת טענתם של בני בגין והרמטכ"ל משה יעלון בנוגע לאי-ביטולה, הלכה למעשה, של האמנה הפלסטינית. במאמץ לא גדול יכול היה המחבר למצוא את האמנה בנוסחה המקורי והמלא באתרי אינטרנט רשמיים של אש"ף ושל הרשות הפלסטינית.

הטיה בולטת במיוחד מופיעה בהסברו של המחבר לסיבות לפרוץ האינתיפאדה (עמ' 199-200). את הסיבות כולן הוא מייחס לישראל, כאילו לא היו הפלסטינים צד במשוואה וכאילו לא היה להם כל חלק בהידרדרות ובהסלמה. בהקשר זה ראוי להתייחס לדרך שהמחבר בוחר לתאר בה את האירועים "ממהומות למלחמה", ובעיקר את הדרך שבה הוא מתאר הלכה למעשה את הנרטיב הפלסטיני. על בסיס הנרטיב הזה הוא מנסח כתב קטגוריה חמור ביותר נגד צה"ל ונגד מדינת ישראל והחברה הישראלית עד כדי האשמת הצבא והפרקליט הצבאי הראשי בשינוי נוהלי הפתיחה באש במהלך אינתיפאדת אל-אקצה כדי לאפשר את הריגתם של ילדים וחפים מפשע. את הבסיס לכתב האישום הזה הניח המחבר כבר בעמ' 119 ובעקבותיו פיתח את הטיעון על התפשטות האתיקה הרציונלית האינסטרומנטלית בצה"ל מתוך "שימוש גובר באזרחים ובהגברת השימוש באמצעים ובשכלולם עד כדי התייחסות למלחמה כאל משחק, מפגן כוח של צה"ל, חיזון מבלי ששאלות מוסריות יטרידו יתר על המידה" (שם).

התיאורים הבלתי מדויקים של האירועים ושל המציאות הם רבים, ודי בכמה דוגמאות בולטות: המחבר מתייחס בהרחבה לפרשיית הרמטכ"ל מופז בעניין הסגת כוחות צה"ל מגבעות אבו-סנינה בחברון ומפליג בניתוח השלכותיה של פרשייה זו (עמ' 215). ואכן, אין להמעיט בחומרת העניין, אך המחבר מתעלם מן העובדה שהרמטכ"ל ננוף רשמית על-ידי שר הביטחון וראש הממשלה וכמעט פוטר מתפקידו, ובסופו של יום גם ביצע את ההנחיות כלשונו. דוגמה נוספת היא ההתייחסות השולית והמקלה לפרשת "קארין A" (עמ' 217), לאחר שהתעלם ממנה קודם לכן ותיאר את המעבר "ממהומות למלחמה" (עמ' 199–200) כאילו לא היה בפרשה ובמעורבותו הישירה והפעילה של ערפאת כדי להשפיע על האירועים. אדרבה, המחבר מתעלם לחלוטין ממעורבותו של ערפאת, ואף משקריו בעניין זה. התעלמות זו, לצד התעלמות מעובדות מכריעות אחרות, עוזרת לו לנסות לבסס את הטעון בדבר תפקודו של ערפאת ובדבר "אי-תרומתו" לפרוץ האינתיפאדה.

בדוגמאות הללו (ובדוגמאות נוספות שקצרה היריעה מלפרטן) יש כדי להעיד על חולשת המבנה התאורטי שעיצב המחבר. כוחו של המבנה התאורטי הוא ביכולת ההכללה וההרחבה שלו וביכולת להציג הסבר לתופעה באופן רלוונטי לכל השחקנים המעורבים בה. לא ברור כיצד המחבר מבקש לנתח ולהסביר עימות שמעורבים בו שני צדדים (ויותר) באמצעות התייחסות כמעט בלעדית רק לאחד מהם. גם אמירתו בעניין הממד הלא סימטרי של העימות אינה מספקת את המענה לחולשת המודל ולחולשת הגישה. לעומת זאת, בהתייחסותו להסכמי אוסלו כנקודת מפנה המחבר מציג ניתוח מעמיק, יסודי, מאוזן ומשכיל. שלא כמו ברוב חלקי הספר, הוא מקפיד להציג את המורכבות, את ההקשר הרחב ואת המציאות הדיאלקטית שבה דרות בכפיפה אחת ובמתח מתמשך תפיסות צבאניות לצד תפיסות אזרחניות.

התייחסותו של המחבר לצבא ולדרג הצבאי ביקורתית וחרیפה במיוחד. הוא מייחס לדרג הצבאי את הכוחנות ואת הרצון להתערב בשדה הפוליטי ולהשפיע עליו (עמ' 121), אך נדמה כי הוא מרדד את הדיון ומחמיץ את ההזדמנות לדון לעומק במהות השיח שבין הדרג המדיני לבין הדרג הצבאי ובמאפייניו בכלל ובמציאות של עימותים לא סימטריים בפרט. טיעונו באשר לצבאנות אינו עקיב, הוא מתעלם משינויים שהוא עצמו מציין ופוטר את עצמו מן החובה להסביר באופן משכנע את השינויים שחלו בעמדת הצבא ולשאול מדוע הם התרחשו.

בכל מקום שבו בחר המחבר לנסות להרחיב, לכאורה, את היריעה ולהתייחס גם לפלסטינים ולאחרים, הוא כִּשְׁלֵל מְבִיך, בין משום שהתבסס על עובדות שגויות ובין משום שניתח תחום ידע לא לו. כך, לדוגמה, התייחסותו לדרישת הפלסטינים לכבד את החלטת האו"ם 242, שבה, לקביעתו, הובטחה להם מדינה בגבולות 4 ביוני 1967 (עמ' 143). למעשה, החלטה 242 אינה מתייחסת לפלסטינים כלל ולבטח אינה מדברת על חזרה לגבולות 1967, אלא על נסיגה ישראלית מ"שטחים" (ולא מן "השטחים") שנכבשו בעימות האחרון. המחבר גם קובע כי המגעים (הביטחוניים) בין ישראל לבין

הרשות הפלסטינית, שנמשכו כעשור כמעט ללא בעיה, נפסקו באחת (עמ' 161). קביעה זו היא משוללת יסוד. המגעים היו כרוכים בבעיות רבות ובשיתוף פעולה פלסטיני מוגבל, בוודאי כשמדובר בשיתוף הפעולה הביטחוני-צבאי, להבדיל משיתוף הפעולה המודיעיני. אני עצמי יכול להעיד על כך, כמי שפיקד על מנגנון התיאום הביטחוני בדרום רצועת עזה בשנים 1994-1996 ועל מנגנון התיאום הביטחוני באזור יהודה ושומרון בשנים 1999-2000 (מיכאל, 2003; Michael, 2004).

המחבר מאמץ את הנרטיב הפלסטיני וקובע שאין תרמית מן הצד הפלסטיני בנוגע להסכמי אוסלו (עמ' 168). הוא מתעלם מהתנהלותו של ערפאת ומהתבטאויותיו, וביניהם הדברים שאמר במסגד ביוהנסבורג בשנת 1994, מדבריו של בכיר אש"ף, פייסל חוסייני, בנוגע להסכמי אוסלו כ"סוס טרויאני" וגם מתכנית הלימודים ומסרים אחרים, שהועברו בשיטתיות לציבור הפלסטיני ובכלל זה אי-שינוי האמנה הפלסטינית. כך כשל המחבר גם בפרשנותו ליוזמה הערבית (עמ' 231) ובאופן הצגתו של מרואן ברגותי כאיש ההנהגה הפלסטינית המתונה ומחנה השלום (עמ' 234), בלי להזכיר ולו במילה את עובדת היותו ראש התנוים של הפת"ח באזור יהודה ושומרון, שהוביל וחולל טרור.

בולטת במיוחד היא התייחסותו הדואלית של המחבר לגישה התאורטית שלו עצמו. בשם הקונסטרוקטיביזם הוא מניח תשתית שלמה של מושגים ורעיונות, הנשענת על עקרון הפרשנות של המציאות, ומתגולל על צה"ל ועל כמה מבכירי אמ"ן בכל הנוגע לפרשנותם את המציאות. הוא עושה זאת מתוך הטיית עובדות והתאמתן לתפיסת עולם ולסדר יום נאו-פרופסיונליים: "לא העובדות חשובות אלא הפרשנות להן" (עמ' 155).

ואולם, המחבר עצמו עושה בדיוק את מה שהוא מייחס למושאי ביקורתו. דבקותו של המחבר בראיית החברה הצבאית-דתית כמי שתולה את מהות הסכסוך בסירוב הפלסטיני להכיר בזכות קיומה של מדינת לאום יהודית במרחב (עמ' 259), היא סוג של התנשאות אינטלקטואלית ופטרונות ערכית, המייצגת חוסר סובלנות וזלזול. האם כל המחזיק בעמדה זו, ובכלל זה אינטלקטואלים בולטים ואנשי רוח, הם בחזקת צבאניים ודתיים?

בפרק הסיכום של הספר המחבר חוזר על הטעון המרכזי שלפיו שינויים שהתחוללו בישראל בעידן הגלובלי והנאו-ליברלי הביאו לפרשנות חדשה של המציאות. את הפרשנות הזאת הוא מייחס לשנים רבות של כיבוש ולמסקנה בדבר העדר שותף לשלום, מה שהוביל להחלטה שאת האלימות הפלסטינית יש לפתור בכוח בלבד. זאת ועוד, המחבר טוען שפרשנות זו היא נחלתם של מפקדי הצבא, המתנחלים, ההנהגה המדינית והציבור הרחב, שאימץ אותה בעקבות פוליטיקת הסחת הדעת שנועדה לשמר מציאות של כיבוש. המחבר אמנם מסייג את ההסבר כחד-צדדי, המתמקד בעיקר בחברה אחת, אך אמירתו זו מיתרגמת ככתב הגנה לניתוח חד-צדדי, מוטה ורווי אי-דיוקים, הנשען בבירור על הנרטיב הפלסטיני. תפיסתו התרבותית ומשנתו הרעיונית מטה את הניתוח התאורטי באופן המחבל בכמה רעיונות חשובים המוצגים בספר.

מקורות

מיכאל, ק' (2003). היה או לא היה? מדוע כשל מודל שיתוף הפעולה הביטחוני-צבאי בין ישראל לרשות הפלסטינית? ירושלים: האוניברסיטה העברית, המכון ליחסים בינלאומיים על שם לאונרד דיוויס.

Michael, K. (2004, August). *Israeli-Palestinian joint patrols in Gaza, 1994-96: A forgone failure?* (A Gitelson publication series, 29). Jerusalem: The Hebrew University, Harry S. Truman Research Institute for the Advancement of Peace.